

ESZMÉK ÉS TÉNYEK

Irja Mihelics Vid

Északafrikai írók 1952-ben lepték meg először a világot. Maga a táj addig is sűrűn ihlette a toll meste-reit. Jammes nem egy versében magasztalta „a fölséges gyümölcsösöket, a pálmák alatt csobogó forrásokat, a füge- és gránátalmafákat, a fiatal leányokat a kertekben, ahol örök a félhomály“. Fromentin és a Tharaud-testvérek is örömet kalandoztak erre felé s főleg Gide, aki az algéri kikötő láttán elragadtatással kiáltott föl: „Üdv, neked hajnal, telve mosollyal!“ S azután Camus, Robles, Roy, Clot s annyian mások. Mindezek azonban európaiak voltak, még ha volt is köztük, aki Afrika földjén született. Aminek viszont a legutóbbi években tanúi lehetünk, történelmi rügyfakadás: Északafrika a saját hangján hallatja a szavát. S ezt a hangot méltán érzi újnak és idegennek, komorságában is vonzó-nak, ugyanakkor súlyosnak is *André Rétif*, akinek tanulmányát az *Étude*sben, a francia jezsuiták folyóiratában olvasom.

A sort egy kabil tanító, Mouloud *Feraoun* nyitotta meg. Regényes önéletrajznak, amely „A szegény ember fia“ címmel jelent meg, ezt a Csehov-idézetet adta mottóul: „Dolgozunk másokért, míg meg nem öregszenk, s ha eljön az óránk, meghalunk zúgolódás nélkül s elmondjuk a túlvilágon, hogy szenvedtünk, hogy sírtunk, hogy a keserűség hosszú éveit éltük, és Isten meg fog könyörülni rajtunk.“ Három egyenlőtlen részre osztotta az író gyermekkori és fiatalkori emlékezéseit: a család, az elsőszülött fiú, a háború. Nem éppen csillog a stílusa — állapítja meg *Rétif* —, de annál ragyogóbb a gyöngédsége, embersége és humora. Az egész könyvet egyszerűség, meghittség, közvetlenség és paraszti köpéség hatja át. *Feraoun* akkoriban az Algerhoz közeli Fort National iskoláját igazgatta. A berber Mou-

loud *Mammeri*, akit nagybátyja, a marokkói szultán nagyvezére Rabatban, majd Franciaországban neveltetett, „Az elfelejtett domb“ című regényében népmondai alapon meséli el egy szerencsétlenül végződő kettős szerelem történetét. *Mammeri* tanár az algéri liceumban. A forradalom és az éhség költőjének nevezi *Rétif* az arab Mohammed *Dib*-et. Akárcsak regényének — „A nagy ház“ — hőse, Omar, ő is „nyomorúságos és bűvös“ napokon ment át, mire felserdült, s kipróbált minden mesteriséget, mielőtt az írásra szánta rá magát. Túlzott érzékenység, sértődő fanyarság és kiapadhatatlan reménykedés jellemzi Albert *Memmi* „A só-szobor“ című könyvét. Ez is inkább önéletrajz, mint regényes elbeszélés. Egy megkínzott lélek fájó vallomásai áradnak belőle.

Memmi tuniszi, a többi algériai. Mindannyian fiatalok. Még a legidősebb, *Mammeri* is 1917-ben született. Az írói képességeket nem lehet tőlük elvitatni — szögezi le *Rétif*. Egyelőre sok a félszégesség bennük, de ösztintek és jó megfigyelők. Műveikkel sikert is arattak. *Mammeri* megkapta a „négy zsűri díját“, amely annak a szerzőnek jut, akire a Goncourt, a Renaudot, a Fémina és az Interallié azonos évi díjainak odaítélésekor, tehát mind a négy alkalommal szavazatok estek. *Dib*et a Sorbonne tüntette ki a Fénéon-díjjal, *Memmit* a karthagói díjjal koszorúzták meg. Egyedül *Feraoun* nem részesült olyan elismerésben, amelyet megérdemelt volna. Helyesen emeli ki azonban *Rétif*, hogy a sarjadó északafrikai irodalomnak ezek a termékei kevésbé művészi értékeik, mint tartalmuk miatt tanulságosak és fontosak. Mert ha bővíben vagyunk is alapos és tudós munkáknak Észak-afrika földrajzáról és népeinek társadalmi helyzetéről, nem táruul fel eddig maga az északafrikai lélek,

már pedig ebből minden külsőséges vizsgálódásnál hitelesebben következtethetünk az óslakosság gondolatvilágára. Egy-egy felkiáltás, mint „Sirj, ó szeretett hazám!”, többet árul el nekünk az ottani népek drámájáról, mint a legváltozatosabb útleírások vagy a legtüzetesebb szociológiai kutatások.

*

A földnek ezen a részén, amelyet mostohán kezel a természet — írja Rétif —, rideg a talaj, rideg az éghajlat, ridegek az emberek. Ahol Gide lelkendeznék, Feraou klinikai módon, a paraszt hűvösségével néz körül. „Mi, kabilok, tudjuk, hogy dícsérik országunkat. Még szeretjük is, ha hízelgő jelzők alá rejtik közönséges vonásait. De nagyon is tisztában vagyunk, hogy milyen jelentéktelen benyomást tehetnek a látogatóra a mi szegény falvaink.” „Tizi főutcája — folytatja Feraou — csupán egy darabka a törzsi ösvényből, amely több falut köt össze s kivezet a székérral járható útra, amelyen már városokba juthatunk.” Ezeknek az írónak pásztorai ki-nevetnének bennünket, ha Gide-ből idéznők nekik: „Nyájak bégetése az éjben; sípok hullámozó dalai a pálmák alatt; örvös galambok véget nem érő turbékolása; — ő, természet, amely nem ismered a célt, a gyászt és nem változol...” Ezek az írók tudják, hogy a kabil nők sem azok, mint akikről a könyvek zengedeznek. Nem mintha ők maguk is nem lennének költők, hanem mert az ő költészetük közelebb van a földhöz, kevésbé értelmi, igazabb.

Engem talán a kép kavart fel legjobban Rétif tanulmányában, amelyet ezek az írók az éhségről festenek. Mint harapófogó szorítja az éhség a fiatal gyomrokat s emészti föl erőiket. Nemcsak a háborút követi nyomon ez az éhség, amikor csontig soványodott emberek ácsorognak végtelen tömegben

az élelmezési raktárak előtt. „Az éhség mindig jelen van — összegezi Rétif —, mint egy követelődző és engesztelhetetlen istenség, amely jobban rémszti őket és sokkal otthonosabb náluk, semhogy valamiféle tiszteletben ne részesítenék.” Dib regénye, „A nagy ház” a maga egészében az éhség jegyében fogant. Már az első sorok, egy iskola óráközi szünetének jelene, elébünk vetítik: „— Adj valamit abból, amit eszel! — Omar odaállt Rachid Berri elé. Nem volt egyedül; nyaláb alakult a kinyújtott kezéből, amelyek mind koldulták a részüket.” Irigység ült ki a rosszul táplált lurkók szemére, és öntudatlan tisztelet egy lény iránt, aki minden nap telíthette horpaszát. Mert a zsbongó-nyüzgő házakban mindegyik család az éhség kijátszásával tölti az idejét. Ünnepi lakoma, ha bab kerül a serpenyőbe. A gyermeknek meg kellett akudnia a szörnyű valósággal. „Borzalmasan éhes volt, mindig éhes, s jóformán soha nem volt mit emnie otthon; annyira éhes volt, hogy a nyála olykor tajtékká keményedett a szájában... Ám hozzászokott, hogy soha se lakjék jól; mint vadállatot szelídítette éhségét. Később már olyan barátságossággal tudta kezelni, amilyennel egy kedves vendégnek tartozunk; s tehetett is vele, amit csak akart.” Társaik sem éltek különbül. „Ezekkel a névtelen s miként Omar, satnya és fázékony gyermekekkel mindenütt találkozhattunk az utcákon. Meztláb ugrándoztak. Ajkuk fekete. Karjuk, combjuk cingár, mint a póké. Szemüket láz fényesítette. Sokan nekivadultan kéregettek a tereken és a kapuk előtt. Tlemcen házai recsegésig meglétek velük, meglétek a forrongásukkal is.” S a szavak, amelyeket a szelid és nyájas nagynéni mond nekik: „Talán igazuk is van azoknak, akik esznek, ha nem szeretik azokat, akik nem esznek...”

A franciák, akik Északafrikát

gyarmatosították, az ottani lakosság „túlgyors szaporodását“ teszik felelőssé ezért a folytonos éhezésért. S mint annyi más esetben megfigyelhetjük, a francia katolikusok ebben a kérdésben is szívesebben franciák, mint katolikusok. Rétif is hivatkozik arra, hogy 1951-ben Algériában 315.000 születéssel szemben csupán 115.000 halálozás történt, Tunéziában pedig a ben-szülötték évi 60.000 fővel gyarapodnak, ami ha így tart, 50 éven belül megkétszerezi számukat. Igaz azonban, Rétif azt is megjegyzi, hogy a népelességnek ez a növekvése korántsem a gazdasági virágzás jele, hanem részben a nem elegendő táplálkozásé, ami a tapasztalat szerint kedvez az emberi termékenységnek.

Tény mindenestre, hogy nincs egy sem az északafrikai frók között, aki föl ne panasználja az in-séget és az éhséget. „Az elfelejtett domb“ vetélkedő fiataljainak egyik bandája a „kiéhezettek“ bandája. „A legtöbben szegények és némelyek igazán agrórszakadtak voltak. Mi, akiknek semmi sem hiányzott, nagyon jól tudtuk róluk, hogy ha gyakran ki is elégíthették szom-júságukat, annyit sohasem ehet-tek, hogy ne maradjanak éhesek.“ A közös törvény alól nem menekülhettek a kis zsidó gyermekek sem, akiket Memmi ábrázol: „Mi valamennyien ványadtak voltunk, sárgák vagy feketés alakok: a rossz táplálkozás és elégtelen szellőzés miatt. A piros arc az eszményi gyermek jellemzője volt, megszo-kott vonásuk a jól táplált liceumi növendékeknek, a francia fiúknak, a mi egészségügyi könyveink min-tapéldányainak és az óriási Nestlé-bébi-eknek, akik a házak falain pompáztak.“ Általános nyomorúság, a családi költségvetések bizonytalan egysúlya, amelyet a legkisebb balszerencse felboríthatott. Az apa betegsége arra kényszerítette övét, hogy a kapzsi uzsorához folyamod-janak. A magatehetetlen és rákos

nagyanya ráadás a terhekhez. A szülők felőrlik magukat, hogy meg-keressék azt a néhány frankot, amellyel elejét vehetik annak, hogy „a gyermekek, mint a kialakó gyertya, végelgyengülésben halja-nak meg egészen csöndesen“. Az élet mindannyiunkhoz kegyetlen, a hegyvidéken épp úgy, mint a vá-rosokban. „A kuszkus (hús rizs-zsel) mifelénk az egyetlen táplálék. Nem tekinthetjük annak sem a ka-nálnyi bagolyborsót vagy babot, amit a fazékba dobnak, hogy csak-nem semmi zsiradékkal és három liter vízzel megfőzzék a levest, sem a gyűszűnyi olajat, amelyet minden étkezéshez adnak, sem a maroknyi fűgét, amit az étkezése-ken kívül időnként rágicsálha-tunk. Ezenkívül csak az állhat módjában bárkinek, hogy zöldre fesse száját mindazokkal az ehető fűvekkel, amelyeket a mezőn ta-lálni; szabadon megtöltheti hasát a hegyoldalban alábukfencező pa-takok tiszta vizével s megeheti pri-mörök helyett azokat a szilvákat, almákat és körtéket, amelyeket a foga képes elviselni s amelyeknek egy hónap kellene még, hogy be-érjenek.“ Emlékei kis gyomrok-nak, bontakozó elméknek, amelyeket szüntelen éhség zaklat és gyötör.

Vegyük mindehhez a higiéné hiányát, a nemek kevertségét a mocskos és túlszufolt lakásokban, az orrfacsaró szagokat, az udvarok lármáját. Nem ütközhetünk meg azon, hogy az frók hasonlataiban „A nagy ház“ olyan, mint a börtön, a gettó, mint a pokol. „Atyám sokszor szembeállította a frissen öntözött Zsákutca álmodozó csönd-jét a ghettó sikátorainak támadó bűzével. Emlegette a csurgók me-nevezhetetlen folyadékát, amely a mézárszékek büdösségét, a kony-havizek áporodottságát, a kiszapult ruhák savanyúságát szállítja; a szeméthegeyeket, ahol a nap zöld és fekete legyek rajait költötte; a svábbogarakat, amelyek oly kövé-rek, hogy alig bírják meg őket lá-

baik. "A kis Freji megmássza a szemétheget. „Pillanatilag habozott, majd belesüppedtette lábcskáját a rothadásba és felegyenesedett. Körülnézett, csodálkozott: magasabban látta magát, mint bennünket, mint az egész világot, egy sokszínű trónon, amely bolti papírosokból, tojáshejéből, zöldszékelyárból gyülemlett össze. Felriasztott zöld és aranyos bögölyök öveztek a fejét forgó koronaként, amely szikrákat hányt a napfényben. Akkor az égre emelte mindkét kezét s akárcsak a kakas, meggyőződéssel rikoltotta: „En vagyok a király! király vagyok én!" És csupa lehangelő játék a többi is. Lehangelő a fertőzött levegő, amit az emberek gyermekei szívznak. Korán érett fiatalok tiltott és szennyos szóraköszösei, amelyek inkább állatokhoz, mint Isten fiaikhoz illenek... „Omar nem fogadta el az életet, ahogyan ez kínálkozott. Mászt várta tőle, mint ezt a hazugságot, ezt a hasadást, ezt a katasztrófát, amelyet sejtett. Más valamit. Kinlódott, nem azért, mert gyermek volt, hanem mert beledobták egy mindenségbe, amely tudomást sem vett létezéséről. Ezt a világot, amelyről úgy látszott, hogy vissza sem utasíthatja, gyűlölte mindazzal, ami hozzá kapcsolódott."

Ki mérhetné fel a keserúséget, ami felhalmozódott ezekben a fiatal lelkekben, ki mondhatná el a szomorúságot, amely reménytelenül rátelepedett ezekre a falvakra és elővárosokra? „Már régóta szenvedett városunk valami különös, megfoghatatlan betegségben — írja Mammeri. Mindenütt ott volt és sehol sem; néhány hónapig úgy tetszett, hogy megszűnt, akkor azonban hirtelen feltámadt, rettenetes hévvel, mintha be akarná hozni a rövid pihenőt, melyet engedett nekünk... A legrosszabb az a szomorúság volt, amely még a falakról is lerítt; ezek a lassú szármak, amelyek a tehorafai lejtőn haladtak lefelé, ezek a lomha ök-

rök, ezek az agyonterhelt asszonyok, mind olyanok voltak, mintha örömtelenül megbékéltek volna egy ostoba kényszermunkával, amelyet időtlen időig végezhetnek... mondhatni, ezek a férfiak és nők nem számítottak már semmire, oly távol estek mindattól, ami jó. S azután a fiatalok, nagyon sokan, egyre többen indultak el Franciaországba, hogy pénzt keressenek. A föld nem tudott gondoskodni róluk. Nagyatyáinknak kétszer kevesebb volt szükségük, mint nekünk, és négyszer annyi földjük volt, mint nekünk. Végül már mindenki útra kerekedett..."

*

Szenved és nehézségekbe ütközik, aki magasabb műveltségre, megbecsültebb társadalmi állásra áhít. „Amikor elgondolkodom önmagam felől — vallja Menrad — s ahhoz mérem helyzetemet, amit érek, akkor keserűen látom: csupa sérülés vagyok, az eszközök hiánya ugyancsak komisz béklyó." A kabil joggyakorlók fölpanaszolja, hogy faji okokból mellőzték a bírói székre hirdetett versenypályázaton. Súlyos áldozatok árán és nagyobb remény nélkül kell küzdenie annak, aki néhány fokot szeretne emelkedni a szociális létrán. Memmi hőse, amikor már elvették minden kedvét, szinte kétségbeesetten, haraggal szívében hajózik be Argentína felé; meg fogja próbálni az életet egy olyan földrészen, ahol egyenlő embernek tekintik a többivel, megfelelően az eszménynek, amelyre azok tanították, akik ezt az eszményt nap mint nap lábbal tiporják.

Szenvedéseket zudított rájuk a közelmúlt háború is. Mindegyik írásmű kiterjeszkedik erre a csapásra, amely oly súlyosan belenyult a szerzők sorsának alakulásába. Először kalandnak tűnt fel ez a háború, újdonság a falvak egyhangú és sivár életében, drasztikus orvosságnak a nyomor elle-

nében. De hamar leleplezte igazi arcát, a mindent szétszakító, összeható, romboló valóságát. A mozgósításra feljajdul az éjszaka. „Hirtelen egy rekedt sikoly szakította meg a csendet, elnyúlva hosszan, mint amikor kést döfnek az állat vagy az ember hátába: Mouloud, én fiam, Mouloud! S nyomban százával feleltek rá a többi hajszolt állatok, mintha csak a jelt várták volna, hogy kinyissák torkukat.“ A háború ránehezedett mindenre. Mindent szűkebbre vont, mindent szomorúbbá tett. Szívtépő látvány a tömeg, amely a hatósági árapasztásra verődik össze. „Silány jószágok... Emberi alakok rongyokban... Mindannyian vének, még a fiatalok is. Arcuk sápadt, mély ráncokkal, félcentis szakállszőrökkel, amelyek felmerednek abbeli félelmükben, hogy érinthetnek egymást... Tíz éves kölykök várnak a sorukra, épp oly komoran, épp oly gondterhesen, mint az öregek. Reszketnek a hidegtől és a félelemtől. Némák, szelídek, alázatosak. Tudják, hogy szerencsétlenek.“

Nincs-e igaza Feraounnak — kérdi Rétif —, amikor Csehovot idézi: „... s mi majd elmondjuk a túlvilágon, hogy szenvedtünk, hogy sírtunk, hogy a keserűség hosszú éveit éltük, és Isten meg fog könyörülni rajtunk...“

*

Ezt a sötét háttérrel árnyalják, nagyritkán derűs színekkel is, azok a részek, amelyek a családról, a társadalmi megoszlásról, a helyi vallásról, a Nyugattal való kapcsolatokról szólnak. Ami a vidámabb vonásokat illeti, ezek főleg az ott-hoz tapadnak.

Az északafrikai gyermek sokat fázik és éheznek, de sokszor megízleli a boldogságot is övéi körében. Memmi írja: „A néhány kis veszedelmet, amely mindennapi boldogságomat merte zavarni, elhárította felőlem szüleim közbelépése, akiket

mindenhatóknak véltem... Zsenge éveim boldogságáról egész könyvet szerettem volna írni, ámde jöllehet ma is epedek utána, alig bírtam összedogni ezt a kevéske oldalt, mintha még emléke is futna előlem. Megkísérlem mégis elmesélni a péntek estéket és a szombat reggeleket, amelyek oly csodálatosak voltak örömmel és nyugalmas szentségükkel... Talán e visszagondolás meghosszabbítja szememben azt a boldog korszakot, amikor olyan világban éltem, amelyet ártatlannak hittem. Beletartoztam a családomba és a Zsákutnába, benne éltem törvényeiben s örömmel fogadtam azokból folyó kötelességeimet...“

Menrad naplója hasonló vallomásokat tartalmaz: „Féltünk az elszigetelődéstől, mint a haláltól... Szomszédok vagyunk a paradicsomért s nem a viszálykodásért.“ Ime a legrokonszenvesebb közmondás mifelénk. A paradicsomunk csak földi paradicsom, de semmiképpen sem pokol... Nekem megvolt az a ritka kiváltságom, hogy kényeztettek a szüleim s másutt is találtam embereket, akiket bizalmatlanság nélkül szerethettem. Elég csak visszaülnöm korai gyermekségemet, hogy még ma is élvezzem azt a nyájas légkört, amelyben nénikéimnél élhettem. Szívemet ugyanaz a határozatlan és mélabús sajnálkozás üli meg, amelyet a kényes iny érez, amikor felemlegetik előtte a kedvére való eledelt, amelyet soha többé nem izelhet meg.“ Valóban boldog idők voltak azok, amelyeket Menrad a két nagynéninél tölthetett. A szegényes házacskában, amelynek nem volt istállója, de még padlása sem, otthon érezte magát és a tárgyak is mosolyogtak reá a félhomályban. Tetszése szerint nézhette, mi és hogyan készül az agyagból vagy a gyapjúból, hallgathatta a különös történeteket, amelyeket Khalti néni mesélt, Khalti néni, aki megőrült a nővére halálára, mielőtt be-

leveszett volna az éjszakába. Aho-
gyan apját állítja elének Menrad —
mondja Rétif —, Mistralt vagy az
Iliászt juttatja eszünkbe. Feledhet-
etlen jelenet, amikor megmagya-
rázza az apa, hogy miért éppen ezt
a házasságot látják jónak az öre-
gek, vagy hogy mi a méltósága és
szerepe az elsőszülött fiúnak. A nő
alsóbbrendű és lenézett helyet fog-
lal el ebben a környezetben, de na-
gyobb a befolyása, mint először
gondolnók. Menrad azonban kacér-
kodik már azzal, amit „új család-
nak“ hívnak, mikor is a szerelem
fölébe kerekedik a hagyománynak,
az emberpár függetlensége a tá-
gabb család érdekeinek. Sarjadoz-
nak az új erkölcsök a mai Észak-
afrikában.

Van is miattuk vita és pörpatvar
a nemzedékek között, egyfelől a fi-
atalok, másfelől az öregek között.
Előbbieket megérintette az európai
kultúra, utóbbiak ellenségei ennek.
Ellenségeskedést tapasztalhatunk a
társadalmi, vallási és faji csoport-
ok között is. Szegények és gazda-
gok a szokásos fatalizmus ellenére
sem érik meg egymást. Nem is
szólva a különböző nemzetiségű
európaiakról, a berberek, arabok és
zsidók sem alkotnak valami békés
együttest. Dabat regénye „A mu-
zulmán vasárnap“, különösen jel-
lemző e tárgyban. Jerome, a zsidó
apa nehezen viseli el, hogy van egy
fia, aki a Koránt morzsolgatja.
„Saruink alá kellene taposnunk
ezeket az arabokat, ez minden,
amit érdemelnek...“ Memmi vi-
szont hármass bélyeget szenved, azt,
hogy tuniszi, zsidó és szegény.
„Megtanultam, hogy társítsam a
zsidóságot és az üzleteskedést, és
haragudtam azokra a zsidókra, akik
kereskedni mertek... Hogyan ne
szégyenkezném helyzetük miatt,
amikor gyermekkoruktól fogva csak
zsidják és gúnyolják őket? Megta-
nultam magyarázni a mosolyokat,
kitalálni a suttogásokat, olvasni a
szemekben, végigvinni az okosko-
dást egyetlen elszólás, egyetlen röp-

tiben elkapott szó nyomán. Ha ró-
lam beszélnek, már eleve az az ér-
zésem, hogy támadni fognak, meg-
feszülnek az idegeim és gyilkolni
szeretnék...“ Lärmásabb, de cse-
kélyebb horderejű vetélkedések áll-
lítják szembe egymással a berber
törzseket. A törzsi viszályok mé-
lyen beleivódtak a berber lélek-
be: ezek érlelték függetlenségüket
és büszkeségüket, de történetileg
ezek okozták kudarcaikat és gyön-
geségüket is.

Ám az összes muzulmánoknak
ugyanúgy, mint az összes zsidók-
nak szent és erős kötelekük a val-
lás. Az északafrikai élet nem csú-
szott ki a hit uralma alól. Még ha
ez a hit nem is ösztönöz szabályos
vallásgyakorlásra, mint a Benilou-
che-családban, akkor is kerete az
összesség életének. A családi ün-
nep leírásába líra vegyül: „A pén-
tek izgatott hajnallal született, hogy
fönségesen kitáruljon a diadalmas
szabbattá, amely felővezett minket
ünneplő ruháinkkal és meggyújtot-
ta az ünnepi gyertyákat.“ A hus-
vét, a nagybácsi halála, a szent tánc
a gonosz szellemek távoltartására
— csupa vallási emlék a kis Ale-
xandre Mordethai számára. Jaj ne-
ki, ha eszébe jut hiába venni Isten
nevét: „Nadrágszíjjal kaptam ve-
rést a lábujjaim hegyére, úgy, hogy
egész testem tűzben égett. Három
napig nem bírtam járni, de igazsá-
gosnak, megváltónak találtam a
büntetést, amikor megtudtam, hogy
mekkora veszedelemben forogtam:
a pokolban leszakították volna
szemhéjaimat s arra kényszerítet-
tek volna, hogy merőn nézzek a
déli napba...“ S a mohamedán hit
nem kevésbé eleven az arabok és
berberek lelkében. „Isten óvjon
meg!“ — hangzik minduntalan aj-
kukról. Nem megható-e, hogy ami-
kor Menradot bepanaszolja nővére,
ekként cselekszi: „Fivérem — Is-
ten óvja meg — széthasította a se-
lyemkendőmet.“ A muzulmánok
imádságos emberek. Menrad haj-
nalban indul el Franciaország-

ba. „Apja nem aludt előtte. Imádkozott a sötétben. Fennhangon kérte a Gondviselést, legyen kegyes hozzá... Azután a kétségbeesés lendületével ostromolta az Eget, vigyázzon gyermekeire. Az éjszaka csöndjében mélyen és súlyosan kongtak a szavai...” A regény hőse Ramadan szakában tér vissza a kórházból. Az emberek ott ülnek mozdulatlanul a gőzölgő kuszkusztál vagy a csésze kávé előtt; némelyik már szájába tette a cigarettát s kezében tartja a gyufát. „Mindannyian az ágyúlövést vártuk, amely az egésznapos böjt végét jelenti... Érezni lehetett, hogyan feszül, gömbölyödik a csönd... S egyszerre csak beledördült az ágyú a nyitott égboltra. Éktelen zaj tört fel a nyomában, zajongás, amely egybe torlódik az utcában, a boltívek alatt, hogy mindjárt utána emberi hangokká, lelkendező kiáltásokká szóródják szét.”

Ennek az izmos és őszinte hitnek megvannak bőven a hiányosságai és tökéletlenségei is. Az ősi pogány multból tömegesen szövődtek bele babonák. Amellett a fatalizmust, aminek kedvez, a helybentopogás elvének és a haladás fékének kell tekintenünk. Nemcsoda, ha „Az elfelejtett domb” már e vallásosság hanyatlásáról is tanúskodik. A sejk Abderrahmanhoz imádkozik: „Hegyednek szentségét már sokan nem tartják tiszteletben. Azoknak fiai, akik téged mint egy második prófétát hallgattak, olyan szokásokat vezetnek be, amelyeknek láttára égnek meredhet a hajad. Nem követik a törvényt s közel a nap, amikor már atyáink nyelvét sem beszélik. Abderrahman, tedd, hogy azon a napon, ha ugyan még nem jutottam be Isten bocsánatába, süketek legyenek füleim, vakok a szemeim. Amen.”

Annál feltűnőbb, hogy Franciaország és a kereszténység — ezek a fogalmak náluk nagyjában egybeesnek — oly kevés teret kapnak az elemzett művekben. A Nyugat-

nak van tekintélye, hatalmát sem tagadják, de — mint Rétif kifejezi magát — „mindkettőt türelmetlenül viselik el”. Menrad, a fiatal tanító, hálával gondol képzőbeli tanáraitra, némi vágyódással is beszél azokról az „egyedüli éveiről, amelyeket franciákkal tölthetett együtt”, de csak hogy megállapíthassa: az oklevél megszerzése után mindegyikük a saját környezetébe ment vissza s nem törődik a többivel. „A nagy ház” két világot tár fel, amelyek könyökkel érintik, mégsem ismerik, csak félik s talán gyűlölik egymást. Omar, akit összezúz övéinek meg nem érdemelt nyomora, tágra nyitja csodálkozó szemét, amikor Hamid kifejti a mezőgazdasági munkások előtt, hogy milyen igazságtalanságokat követnek el velük a francia telepések javára. „A fellahok azok, akik értük és helyettük dolgoznak. Hozzá a telepések meg is lopják őket. Meglopják a munkásokat. Ez az élet nem mehet így tovább.” S Omar rádöbben, hogy amire voltaképpen éhezik: a lázadás és az igazságosság.

Van egy részlete a könyvnek, amely minden értekezésnél vagy tudósításnál többet mond számunkra. Omar hallgatja az erkölcstani órán Hasszannak, az arab tanítónak előadását a hazáról. „Franciaország a mi édesanyánk” — mondja a tanító. S Omar arra gondol, hogy az ő édesanyja otthon van, annak Aini a neve. Nincs kettő belőle. „Aini pedig nem Franciaország. Semmi közössége vele. Omar egy hazugságra jött rá. Haza vagy nem haza, de Franciaország nem az ő édesanyja. Hazugságokat kell szajkóznia, hogy megmeneküljön a rettegett olajfa-pálcától. Hát igen, ez a tanulás.” De ime a lecke további szövege: „A haza az apáink földje. Az az ország, ahol nemzedékek óta otthon vagyunk.” S Hasszán, a tanító, egyszerre csak arabul beszél, ami tilos, amit még sohasem cselekedett. „Tomptított

hangon, visszafojtott indulattól reszketve: Nem igaz, ha azt mondják nektek, hogy Franciaország a hazátok... Hasszan észbe kapott. Néhány percig még felindultnak látszott. Mintha akart volna mást is mondani. Ugyan mit? Nálánál nagyobb erő gátolta meg benne? Akárhogy is, de a gyermekek nem tudták meg tőle, hogy hol a hazájuk...

Azóta, hogy Rétif megírta tanulmányát, rengeteg vér ömlött s ömlik még ma is Északafrikában. Nyilván a franciák is világosan

felismerték, hogy az ottani élet „nem mehet így tovább“. Kár, nagyon nagy kár, hogy az északafrikai frók megszólalását csupán irodalmi eseménynek fogták fel Párisban s nem hallották vagy nem akarták kihallani ezekből az általuk is kitüntetett művekből népek sóvárgását az igazságságra és a boldogabb életre, azt a vágyakozásukat, hogy emberi személyeknek és szabad embereknek számítsanak, s azt az elhatározásukat, hogy reményeik annyi kudarc után maguk veszik kezükbe sorsukat.

A KIS ÚT

Sokszor hallok, hogy a szeretet a legnagyobb erény. Nem tehetek róla, de én ezzel szemben lelkemnek legbensőjében úgy érzem, hogy a hűség az, ami a legszebb és legnagyobb. És a legszociálisabb erénynek is ezt tartom és a legnemesebbnek is. De mivel azt hiszem, hogy távolabbi hatásaiban nagyjelentőségű az alapfogalmak tisztázása, kérem, írjanak egyszer a Kis Útban erről is.

Szívesen, erről a szép kérdésről! Nagy püspökünk, Prohászka Ottokár valamelyek Szeretetszövetségi körlevelében így ír róla: „Szeretet és hűség ikertestvérek. Amikor viraszt az egyik, pihenhet a másik. Ha ébren van a szeretet, nem kell a hűségnek őrhelynek lennie. De ha lanyhul a szeretet, átveszi feladatait a hűség.“

A szeretet — mint érzelem — tulajdonképpen visszahatás valamelyik érzékiileg, értelmileg, vagy erkölcsileg kellemesnek, hasznosnak, szépnek, jónak tartott külső hatásra. Kívánatosnak tartok valamit: szeretem.

Amikor valamilyen oknál fogva már nem kívánatos számomra ez a hatás, megszűnik a szeretet iránta. Már nem szeretem és ezen nem lehet változtatni. Ennyit a szeretet érzelméről.

De a szeretet nem passzív érzelem. Amikor jelen van, akkor cselekvésekre indít. Kifejeződni akar. Aktívva tesz.

Szent Pál nem talál elég szót,

amikor kifejezni akarja, hogy milyen cselekedetekre indít a szeretet. Felsorolja, hogy a szeretet türelmes, kegyes, nem fuvalkodik fel, nem cselekszik rosszul, nem keresi a magáét, nem gerjed haragra, mindent elhisz, mindent elvisel. Kempis Tamás pedig azt mondja, hogy „a szeretet terhet nem érez, fáradságot számba sem vesz, a lehetetlen nem panaszozza fel, mindenre alkalmas, sokat teljesít és végbevisz, amit a szeretetnélküli abbahagy. A szeretet a fáradságban nem lankad, a szorongatásokban nem szorong.“

Az ilyen lelki beállítottság, az ilyen magatartás valami önmagában kívánatos nagy jó, amely ugyan a szeretet érzelme által kapott életet, de amelynek nem szabad elmúlnia, elpusztulnia, ha a szeretet érzelme elhalványul, vagy elmúlik. A szeretet érzelmének át kell változnia a szeretet érényévé, amely továbbra is életben tartja a szeretet cselekedeteit.

De amíg a szeretet érzelméből a